

HALI YA KUTATANISHA YA KISWAHILI HIVI LEO AFRIKA YA MASHARIKI¹

TIGITI SHAABAN YUSUF SENGO

Resumée:

The essay critically discusses the confusing state of the various Swahili language policies and studies brought forth in the colonial and post-colonial periods and examines the historical factors of the diversity within the Swahili language, which was once confined to the coastal area and later spread to the present area of distribution. The discussion focusses on the construction of Standard Swahili and the status of Swahili in regard to other East African languages. Special criticism is raised against recent East African and other authors, who wrote on the apparent unity of the Swahili language which they see as a result of the modern Tanzanian language policy

1. Utangulizi

(i) Hali ya kutatanisha - hali ngumu, hali ya vurugu, hali isiyofahamika, hali ya kujiuza na kujitia vitanzi wenyewe, hali ya kinafiki, ughushi na ubanangifu wa makusudi n k.

(ii) Kiswahili - Kiswahili mama cha Pwani ya Afrika Mashariki, Kiswahili cha Waswahili, Kiswahili Asilia

- Kiswahili Kitanganyika/Kitanzania/Sanifu
- Kiswahili Kinairobi/Kikenya
- Kiswahili Kiganda
- Kiswahili Kirundi
- Kiswahili Kinyaruanda
- Kiswahili Kizaire
- n k

(iii) Hivi leo - kuanzia 1970 hadi leo, tangu Kiswahili kianze kufundishwa Vyuo Vikuu vya Afrika ya Mashariki.

(iv) Afrika ya Mashariki - Tanganyika, Kenya, Uganda, Zanzibar, Burundi na Ruanda

1.1. Madhumuni

Makala haya yanakusudiwa kutoa picha inayoonekana na mwandishi juu ya hali ya lugha tukufu ya Kiswahili ilivyo hivi leo Afrika ya Mashariki. Madhumuni makuu ni kuyaweka sawa mapisi ya lugha hii ili wenye lugha yao, Waswahili wa asili wa Pwani ya Afrika Mashariki wasiendeleo kunyang'anywa asilimali yao. Aidha, kukua, kusambaa na kutumika katika mawanda mapana na makubwa zaidi si hoja ya kinyang'anyiro kwa Kiswahili kuwa ni lugha ya kila mtumiaji, kwani hiyo ingekuwa hoja, Kijarumani, Kijapani, Kifaransa, Kiingereza n k nazo pia zingekuwa lugha za kuwaruhusu Wakwere, Wakerewe, Watanzania, Wachina, n k kuwa

¹ Makala kwa ajili ya Kongamano la nane la Kiswahili, Chuo Kikuu cha Bayreuth, tarehe 26/27 mei 1995

Wajarumani, Wajapani, Wafaransa, Waingereza n.k. Pia makala haya yanatoa maoni kuhusu sera ya Kiswahili katika nchi zilizotajwa na jinsi wananchi na wasomi wanavyosema juu ya hali hii ya ukakafu kuhusu lugha hii muhimu duniani

2.1. Mapisi

Hoja inayoingia akilini katika nyingi zilizopata kutolewa ni:

- (i) Kiswahili ni kizalia cha lugha asilia za Waafrika wakazi wa mwanzo wa Pwani ya Afrika ya Mashariki kabla ya majilio ya Wageni
- (ii) Kipwani hicho ndicho kilichokutwa na Ibn Batutta na kuitwa 'Ki-Sahil', Kingozi, Kishomvi = Kipwani kwa lugha ya mgeni huyo wa Kiarabu
- (iii) Kipwani/Kiswahili hicho, katika kukua kwake, kilipokea wageni na lugha zao na kilitoa kwa wageni hao lugha, fasihi na utamaduni wa Kiswahili.²
- (iv) Wapwani hao wa asili walisambaa pwani yote wakiwa ni wa mataifa mbalimbali ya Kiafrika, wengi wakiwa na makwao mabarani Afrika
- (v) Wapwani hao, baada ya majilio ya wageni, walichanganyika, kwa hali zote na wageni wao na kuishi pamoja kiutamaduni, kijamii, kisiasa, kiuchumi n.k. ingawa kila watu walionekana, kwa macho ya kawaida, watu maalum kama vile Waswahili, Waarabu, Wahindi, Wazungu n.k.
- (vi) Kiswahili si lugha ya mchanganyiko wa Kiarabu na lugha za Kiafrika ila Kiarabu kilitumika sana kufundisha Uislamu (Qur'an) kwa karne nyingi na kufanyia biashara na Waarabu pia kwa karne nyingi (Mbaabu 1978:lx-x)

Kwa maelezo haya, yatosha kushadidia kuwa hawapo watu ambao Waswahili wenyewe wanawaita "Modern Waswahili" kama anavyojaribu kughushi msomi na mtafiti wetu Dr Joshua S. Madumulla (1989). Yeye anazungumza Kijarumani kwa kiasi kinacholingana kwa karibu na Kiswahili anachokitumia, lakini hajasikika akithubutu kudai kwamba na yeye ni mmoja wa watu anaoweza kuwaita "Modern Germans" ambao ni pamoja na Wamakonde wa Ndonya, Majaluo, Wahausa n.w.k.h. ati kwa sababu watu hao nao wanakisema Kijarumani Kiswahili na Waswahili anaowazungumzia Bwaa Sengo (1987:182) hawakufanya na wala hawajafanya makosa kwa kuwa wakarimu na majirani zao, wageni wao na kwa binadamu wenzi wao Haiwi kwa mtu kuwa mithili ya ngamia aliyemnyang'anya Mwarabu wake hema lake kwa kukosa moyo na hisia za shukurani. Wanyasa walioko Bagamoyo mjini ni Waswahili, wa Pwani na wale waliobaki Malawi ni Waafrika wa Bara kama alivyo Mkwere wa Chalinze na nduguye Mswahili aliyeko Mngotini Bagamoyo.

Jambo la ukweli $2 + 2 = 4$, Mwenyezi Mungu yupo, kila binadamu atakufa, mpingo si mpapai n.k.h. Halihitaji wapambaji wa kisiasa kama kina mwalimu Julius Kambarage Nyerere, ambao wameiongoza Tanganyika na Tanzania kwa miaka yote kwa kutegemea kuombaomba na bado alidai na hadi leo anathubutu kudai kwamba siasa yake ilikuwa ni ya

² Kingozi lugha ya Kaskazini Mashariki mwa Kenya na Kishomvi kilichozungumzwa na watu wa Bagamoyo - Mzizima, Mrima wa Bandari-Salama hadi Kilwa (Tuli 1985:11)

"Ujamaa na Kujitegemea". Mwanafunzi wake F E M K Senkoro³ amejikita kwenye matamko ya kedi ya Bwaa mkubwa Nyerere ya kumwita kila mtu *Mswahili*. Anayaona matamko hayo kuwa kweli ya kitaaluma kinyume cha utafitizi anaotarajiwa kuwa nao wa kutafuta na kutetea ukweli wa jua na mwezi, ardhi na mbingu, nchi na bahari. Vipi leo mwanataaluma Senkoro anathubutu kutuhadaa tukubali kwamba Waethiopia nao huko kwao waliko ni Waswahili. Mzee Nyerere ni mwanasiasa aliyetamani kufuatilia nyayo za Kwame Nkrumah za kuunganisha Afrika yote ingawa kwa kuwaua Waswahili wa asili. Ama, Nyerere anajua fika kuwa Mzanaki, Mruri, Msukuma si Mswahili kama vile ilivyo kwamba Mswahili si Mpare, Mkaguru, au Mkwere.

Utetezi wa hoja za kigeni Uswahilini unapatikana pia katika makala ya Bwaa mkubwa Kihore (1988). Yeye anakanusha kuwako kwa Waswahili leo ati kwa kuwa Watanganyika/Watanzania wote wanakitumia Kiswahili, watoto wa Ki-Bara wanasema Kiswahili badala ya lugha zao za kikwao kama lugha yao ya mama/mwanzo na ati utamaduni wa Kiswahili ni wa kigeni kwa kuwa Uislamu ambao ndio msingi mama wa utamaduni wa Waswahili ni Dini ya kigeni. Mwanataaluma wa kiwango chake, mradi kathubutu kuuhakiki Uislamu, alipaswa ajue kauli ya Mwenyezi Mungu wa watu wote na majini yote, anapowaambia "*Nisingewaumba watu na majini ila kwa kuniabudia*." (Yusuf Ali 1991:1-2). Uislamu ndio aliozaliwa nao kila mtu na kila kiumbwa. Kwengine endako enda kutalii, lakini anapotalii mtalaa wa kweli wa asili yake, mja hurejea katika Dini yake ya haki kwa kukiri kupwekeka na kuabudika kwa Mwenyezi Mungu mmoja na kwamba katika mitume, Muhammad ndiye mjumbe wake wa mwisho.

Yatosha kumalizia mjadala huu wa kuwako ama kutokuwako kwa Waswahili asilia wa Pwani ya Afrika Mashariki kwa kuwataja wasomi na watafiti wapenda na watetezi wa kweli. Mmoja ni mar'humu Shihabuddin Chiraghdin (1973) ambaye kaandika sana kuhusu "Kiswahili na Wenyewe" na kuyathibitisha maneno yake kwa ushahidi kamili kiasi cha uwezo wake. Profesa Mugyabuso M. Mulokozi, mtafiti hodari wa Kiswahili, baada ya kuitalii Pwani na kuishi na Wapwani, amekiri ukweli kwa kuutongoa kwamba ni kweli kabisa Waswahili wenyewe wapo na ni watu na utamaduni wao mbali na ule wa majirani zao wa Mrimani na wa ndugu zao wa Mabarani (Mulokozi & Sengo 1994:1). Kweli hii ni kweli ya kitaaluma ambayo kila mwanataaluma wa kikweli kweli anapaswa kuitetea. Mifano ya utatanishi ni pamoja na makala ya S A K Mlacha (1983) ambayo yanazungumzia "Wahusika katika Riwaya za Kiswahili Tanzania" bila ya kuelezea mipaka ya Uswahili wa Riwaya hizo; zipi hasa ni za Kiswahili na zipi hasa ni za Kitanganyika katika maudhui, lugha na fasihi. Uainishi huu ni muhimu katika kuipa kila jamii haki na hadhi yake. "African literature in English" inakubalika kuwa si "English literature"; vije leo, fasihi ya Kikerewe isemwe ni Fasihi ya Kiswahili? Lugha ya Kiswahili imetumika, na i huru kutumika, kuelezea Fasihi za mataifa yote ya Waafrika. Hiyo haina maana kuwa Fasihi zote hizo ni za Kiswahili kwa maana ya Fasihi ya Jamii ya Waswahili. Mboni na macho ya akili yamezoezwa kuutaja kila mti kwa jina lake - mpingo si mkwaju; hivyo

³ Mwimo wake wa kisiasa uliojaa chuki za kimapisi na za kidini, wa kuchupa bila ya kuagana na nyonga, ni wa hatari kitaaluma. Waingereza wenyewe ndio Uingereza na ni Waingereza wenyewe ndio wanaojua nani hasa ndiye mahiri mbobezi wa Kiingereza. Waswahili wapewe haki yao na Bwaa Senkoro aendelee tu na kuishi na kupata jina kwa Kiswahili, hatanyang'anywa utumizi huo kutokana na ukarimu wa kiungwana wa Waswahili halisi.

hivyo Riwaya ya Kiswahili (Tanzania) katika miaka ya themanini (Madumulla 1988) shurti isemwe ni ipi kwa misingi ipi na kwa miaka ipi. Mwandishi shurti aeleze mwanzoni kabisa kwa nini ameamua kumzungumzia simba akitumia jina la nyani. Uandishi kama huu humsaidia msomaji kujua, tangu mwanzoni, kuwa neno *nyani* au *simba* au *Mswahili* limepewa maana maalumu isiyo ya kawaida katika matumizi ya kila siku

Fikira kwamba Kiswahili ni lugha ya Watanzania wote ama Waafrika wote wa Afrika ya Mashariki (16) ibakie katika kiwango cha matumizi tu Nchi nyingi duniani zinakitumia Kiingereza kikiwa ni lugha ya taifa, au rasmi, lakini hazithubutu kudai kuwa Wazimbabwe au Wamalawi nao ni Waingereza. Kama Kiarabu kinaruhusu kumwita kila akisemae Mwarabu (ingawa Waarabu wenyewe hawamkubali Mwarabu huyo bandia), lugha nyengine nyingi hazikubali. Kila lugha na wenye.

2.2. Kukua na kusambaa

Kiswahili, Kipwani, Kiafrika kilizaliwa katika eneo la Pwani ya Afrika ya Mashariki katika siku za majilio ya watu wa mwanzo mwanzo ambao wamejikuta pamoja Pwani kwenye mavuvi, na misafara ya hatari baharini, kadhalika nchi kavu kwenye makulima, kharusi, maziko na matanga n k . Mtu kaumbwa azungumze na wenziwe. Hivyo si suala kwamba watu hao hawakuwa na lugha. Jamii yoyote ya watu lazima iwe na lugha yake. Wapwani ni watu wa mataifa mbalimbali waliokuwa na lugha zao mbalimbali. Kwa mfanano wa lugha hizo na tamaduni hizo, ikawa wepesi kupata lugha ya masikilizano ya pamoja. Wageni walipofika Pwani, walipokewa na kuhudumiwa na watu waliokuwa na lugha yao na utamaduni uliokamilika wa uongozi na utawala n k (Ibn Batutta n d)

Kila kinachozalika kina mawili, ama kufa na kusahaulika utotoni ama hukua na kunawiri hadi ukubwani. Kiswahili kilipata bahati ya kupendwa, hivyo kilipaliliwa na kila aliyekutana nacho, tangu siku hizo za kuwapokea wageni hadi kufikia kiwango cha lugha hiyo kuifundisha Qur'an yote katika Vyuho vyote vya upwa wa pwani ya Afrika Mashariki. Ni jambo la wazi kwamba Uislamu ulihusishwa sana na Kiswahili kwa karne zote hadi hii leo. Utatanishi wa kuyaondosha kwa makusudi maneno ya "Kiarabu" kwenye "Kitaifa" (Kitanganyika au Kikenya) kinachoitwa Kiswahili Sanifu unatokana na mapisi, siasa hadi chuki za kidini. Wamisionari na Magavana wa kikoloni walijitahidi sana kukipiga vita Kiswahili kwa sababu za Dini, Uchumi na Fakhari lakini mwishowe walilazimika wao wenyewe kuamua kukitumia, siyo tu kwa masuala ya biashara bali hata kufundishia Injili.

Sababu nyengine zilizokifanya Kiswahili kikue na kusambaa ni pamoja na (i) Majilio ya wageni; (ii) kutoka kwa Waswahili kwenda nchi za majirani zao na za mbali; (iii) Biashara; (iv) Misafara ya kitalii kwa wageni waliosindikizwa mabarani; (v) Utawala wa Kifalme wa Waarabu mwanzoni na baadaye; (vi) Utawala wa Kijarumani (na/au wa Kidachi kama wazee wengi wanavyoutaja hadi leo). Wajarumani ndio waliokuwa wageni wa mwanzo kukienzi Kiswahili kwa kukifunza kwa watu wote waliokuwa wakienda Afrika ya Mashariki ya Kidachi kwa utumishi mbalimbali. Aidha, Wajarumani waliamua kuwatumia Maakida katika kazi za Utawala, uongozi, kanisa, Elimu na Biashara; (vii) Utawala wa Kiingereza ingawa ulikuwa na sera za utatanishi; (viii) Vita; (ix) Harakati za kupigania uhuru kuanzia Vita vya Maji Maji, vita dhidi ya Abushiri; (x) Vyama vya siasa kuanzia TAA; (xi) Vyama vya michezo na burudani

kama vile Young African Sports Club, Egyptian Music Club, Sunderland n k ; (xii) Pilikapilika za uhuru na jitihada za makusudi za Viongozi kama vile J K. Nyerere ingawa kwa miaka mingi yeye alikiona "Kiingereza kuwa ndicho Kiswahili cha Dunia",⁴ na Rashidi Kawawa, na kabla yao Abeid Amani Karume n w ; (xiii) Elimu ya Biblia Kanisani na baadaye Elimu ya Msingi, Stadi za kazi na za kiufundi - zote zilitolewa kwa Kiswahili Leo, Elimu ya Juu inajadiliwa kwa Kiswahili ingawa inafundishwa kwa "Kiingereza cha Kiswahili " Elimu ya Tiba inatolewa kwa Kiswahili; (xiv) "Natural Beauty and Love" - Mapenzi ya uzuri wa kimaumbile yamekipitisha Kiswahili katika vihunzi mbalimbali na kukisambaza duniani kote. Titi la mama li tamu hata likiwa la *m-bwa*. Karibu Vyuo Vikuu vyote vya Dunia vina idara au wasomi wanaokisema, kukiandika, kukichambua katika taaluma zao za lughawiyati na fasihi au sanaajadii ya Waswahili. Wasomi wengi wameandika tasnifu zao na kupata Ph.D zao Vyama vya Kiswahili vimezagaa kuanzia Afrika, Ulaya, Marekani hadi Mashariki ya mbali. Pongezi Kiswahili Kongole Kiswahili Hongera Kiswahili!

2.3. Sera

Baada ya kushindwa kwa jitihada za kuzuia lugha ya Kiswahili kukua na kusambaa, Serikali ya Kiingereza ilitumia mbinu ya kukibadili Kiswahili kwa kuwatumia wataalamu wageni kuanza kutunga lugha mpya ambayo leo inaitwa "Kiswahili cha Shuleni au Kiswahili Sanifu",⁵ tafauti kwa masafa mapana na lugha mama asilia ya Waswahili (Wangozi na Washomvi) na Kingozi⁶ na Kishomvi chao Mbinu hii ndiyo iliyokifanya Kiswahili kiendeleo kusimamiwa na kuendeshwa na wageni au ugeni (kama vile Idara karibu zote za Kiswahili, kwenye Shule, Vyuo vya Ualimu, Vyuo Vikuu; kadhalika Wahariri wa magazeti ya Kiswahili, Mwengoya, Runinga na Patananga, Asasi za lugha hii kama vile BAKITA, TUKI, n n kote Afrika ya Mashariki zimeshikwa na wageni wa eneo la upwa wa Pwani) Asasi kama vile BAKIZA, TAKILUKI za Zanzibar na Baraza la Kiswahili la Kenya lililoko Mombasa, vyaendeshwa kwa misingi ya kigeni Kanuni za lughawiyati na za kifasihi na hata zile za sanaajadii kwa wenye kuimaizi taaluma hiyo, ni zile za lugha kama vile Kiingereza, Kifaransa na kidogo sana lugha nyengine kama vile Kireno, Kibelgiji, Kijarumani, Kishambaa, Kinyamwezi n k

⁴ Julius K. Nyerere ni mtumiaji mzuri sana wa Kiswahili katika mazungumzo, utunzi na uandishi lakini kwenye Sera, kachangia sana kuifisha na kuifuja hadi kuifikisha kwenye utatanishi uliopo sana. Kenya, mwenziwe ni Bwana Njonjo ambaye kwa siku zake hakumwamini mjombaake, mamaake au babaake Mwafrika kuendesha ndege ambayo yeye angeisafiria.

⁵ Pera Ridhiwani katika mahojiano baina ya I.S.Y. Sengo na yeye 23/03/1995: "Ndio, kiko Kiswahili cha Shuleni na Kiswahili cha Uswahilini Kiswahili cha Shuleni ni lugha iliyopangwa yenye kufuata sheria zao na Kiswahili cha Waswahili ni vile waliyokikuta toka kwa wazazi wao Neno "Sanifu" maana yake ni "Kutunga". Hivyo, ukisema Kiswahili Sanifu ni Kiswahili kilichotungwa na watu, na inawezekana kuwa hivyo kwa sababu maneno mengi ya Kamusi hayaaleweki " (Kurasa 1-2 kidadisi)

⁶ Ahmed Sheikh Nabhany *Kandi ya Kiswahili* Mss wenye sifa nyingi za uasili wa utafiti na ushahidi wa asili ya Kiswahili (kwamba kweli ni lugha ya kingozi-Kiafrika) kabila la Waswahili wenye mila na desturi zao ... jina lao la asili ni Wangozi na lugha yao ni Kingozi Mfano wa maneno: Ngeu au mweni ni damu (dam ya Kiarabu); Ng'andu ni dhahabu (dhahab ya Kiarabu); Matayo ni lawama (lawama ya Kiarabu); Mapisi ni historia (Kiingereza) au tareikh (Kiarabu), sehemu za mwili zote ni Kiswahili cha asili kitupu (utosi, kichwa, nyele, maeneleo ya nyele, uso, nahi, kope, Puwa, Jicho-Mboni, Miyomo, kidevu, kishogo, sikiyo, ndewe, shingo, taya, kidaka tonge, koo, mtulinga, kidari, bubu au titi, kifuwa, mkono, kiwi au kisukusuku, tumbo, kitovu, kiuno, mkono, boti, kiwiko, zanda au vidole, kiweo au paja, mtoki, undo au goti, tafu, mundi, ito la guu, kisigino, wayo/nyayo) Wapenzi wa Kiswahili wanaombwa kuchangia kwa hali na mali gharama za kuutoa mss huu kitabu. (kama US \$ 5000 tu).

Nadharia ya "Ndani - Nnje" badala ya "Nnje - Ndani" (Sengo 1985) ndiyo inayofaa kutafitia kweli ya watu na lugha yao ama ya lugha na watu wake Haimkiniki kutumia kanuni za Kishambala kwa kupatia kweli halisi za lugha ya Kiswahili Ni muhali Hata lugha nazo zina nyago zake.

Hivyo katika miaka ya 1920 Gavana wa Tanganyika, Sir Donald Cameron aliitisha kikao cha wataalamu wa lugha Dar es Salaam kutoka Uganda, Kenya na Tanganyika Kikao kilielekezwa kichague lugha moja ya Kiafrika ambayo kwa kedi ya kitaalamu ilianza kuitwa lugha ya "Ki-Bantu". Miaka ya 1925 - 1930 ilishuhudia juhudi hizo za kuunda au kutunga Kiswahili Sanifu. Ndipo ikapatikana Kamati ya kusanifu Kiswahili ambayo iliamkuliwa "The Interterritorial Language (Swahili) Committee" Kamusi za Kiingereza - Kiswahili na Kiswahili - Kiingereza za Frederick Johnson (1939),⁷ Kiswahili Sanifu kutokana na Ki-Unguja cha mjini (lugha ambayo kwa wakati huo ilipwaya kimapisi, kimashiko na kiutamaduni ikilinganishwa na nduguze wa Kaskazini na Kusini kama vile Kiamu, Kipate, Kimvita, Kimtang'ata hata Kimrima cha "Bwaga-moyo wako", "Bagamo-umoyo" na Pangani, Mafia na Kilwa ama Kishomvi cha Kunduchi Bandari ya Salama. Ni dhahiri kwamba uteuzi wa lugha hiyo changa ulikuwa na sababu za uwepesi kwa wataalamu wa kigeni na kwa athari ya vizazi na vizazi vya baadaye kwa wenye lugha kutokana na utohozi wa utajiri mkubwa wa ndimi za Kiswahili zilizoachwa nyuma "Bandagala ng'onyo!"

Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Utamaduni, Vijana na Michezo, mwezi Juni 1988 ilipendekeza sera yenye madhumuni ya (i) kuainisha lugha zinazotumika katika nchi yetu na kufafanua nafasi, hadhi na mipaka ya matumizi ya lugha hizo katika jamii ya Watanzania; (ii) Kufafanua haja na muhimu wa kukuza lugha yetu ya Taifa Kiswahili na kupanua uwanja wa matumizi yake ili iwe ni chombo halisi cha kuleta umoja, ukombozi na maendeleo ya kisasa katika Taifa; (iii) Kutoa mwongozo ulio wazi kwa Taifa na vyombo vyote vinavyohusika na lugha kuhusu mipango ya lugha hapa nchini, malengo yake na namna ya kuyafikia

Je, kuna utatanishi gani katika madhumuni ya Wizara mama hii kwa nchi yoyote inayothamini watu wake na tamaduni zao? Wizara, tangu Uhuru, 9 Desemba 1961, ilibadilishiwa jina mara kadha wa kadha ili isiwe na mashiko ya kulielekeza taifa kwa kwenda Maendeleo ya jamii kwa maana ya kumbadilishia hali yake Mtanzania wa kawaida binafsi sijayaona. Utamaduni umepewa maana ya ngoma, mpira wa miguu, ujana, starehe na asasi za kuvunja uadilifu wa Mwafrika Hivyo, vijana na michezo ndio vitu vilivyotiliwa nguvu na siyo lugha, uadilifu, juhudi na mapenzi ya kazi, adabu, amani, dini n k Majumba ya Maendeleo Tanganyika, kwa muda mrefu, yaliashiria ulevi, uasherati, starehe chafu chafu na njia ya kughushi vipato vya haraka haraka vinavyotokana na kazi haramu

(i) Lugha za Afrika Mashariki za Kiasili ziko nyingi Kila watu wana yao Lugha za kigeni na Kiarabu, Kiingereza, Kidachi au Kijarumani, Kireno n n c Hizi za kigeni hazihitaji kuainishwa Kila moja ina kazi yake kihistoria, kielimu, kidiplomasia, kibiashara n k Tanganyika peke yake ina lugha zaidi ya 130 Si ajabu zikafikia 250 kwa Afrika Mashariki hadi leo hii; Kipare, Kisukuma, Kihehe, Kizaramo, Kijaluo, Ki-Baganda, n k - Lugha hizi

⁷ Krapf, Madan and Steere na wenzao wamefanya kazi kubwa katika kukikuza na kukisambaza Kiswahili, kazi ambazo hazipaswi kupuuzwa wala kusahaulika. Athari zao za Kizungu zilzoleta "Kiswahili-Kizungu" ni suala mbali la majadiliano Mcheza kwao hutuzwa

zinafundishwa Ulaya, Marekani, Mashariki ya mbali kama vile Japan Kwa nini? "Hatutaki ukabila?" Makabila je? Hayapo. Wasukuma je? Aa Ae ! Mbona Wanyakyusa wamejazana Benki ya Taifa ya Biashara? Aa, Ae ! Mbona Jeshini kumejaa akina fulani tu? Aa Ae ! Mbona wanaosoma ni watu wa makabila na imani fulani tu? Aa Ae!

Ni dhahiri kuwa lengo la 1988 si la kuainisha lugha wala kufafanua matumizi ya lugha hizo bali ni kukanganya na kuzidi kutatanisha wananchi Kiko wapi Chuo au Taasisi ya lugha na Tamaduni za Tanganyika, Tanzania, Kenya, Uganda, Afrika ya Mashariki ambapo utafiti ungefanywa, watu wangejifunza, vitabu kumechapishwa na Afrika ya Mashariki na jamii nyengine kunufaika? Badala yake kukakuzwa chuki za kikabila na za kidini Leo 1995 watu wanazungumzia uzawa, wahubiri wanelekeza watu wa imani zao kuchagua Viongozi kutokana na ucha - Mungu. Kama Mwingereza alimwiita *pagani* kila asiyekuwa Muingilikani, je, Mcha-Mungu kwa Mwingereza atakuwa Mwiislamu, Mroma au Mluteri? Hapana

(ii) Kiswahili, Tanzania, kilikuwa hakihitaji kukuzwa wala kupanuliwa uwanja wake. Labda kwa Kenya na Uganda, ambako Kiingereza na kasumba ya "Wazungu-Weusi" ilitawala Ni utatanishi mkubwa sana wa kisera kuihusisha lugha ya Kiswahili na madhumuni ya kukifanya Kiswahili chombo halisi cha kuleta umoja, ukombozi na maendeleo ya kisasa katika Taifa la Tanzania 1988 Kweli akutukanae hakuchaguli tusi Finland iliyotawaliwa na Waswidi na baadaye Warusi kwa takribani karne moja kwa kila dola, iliamua haitaki kuwa mtumwa wa nchi nyengine kwa masuala ya lugha na tamaduni. Kila kitu chao wanakifanya kwa lugha yao Sisi Watanzania 1988, tunaazimia kufafanua haja na umuhimu wa kukuza Kiswahili Hatari kubwa sana hii!

(iii) Juu ya mwongozo wazi na mipango ya lugha nchini, mwendo umekuwa wa kisengerenyuma, kwenda twendao lakini kufika, hatufiki Sura ya 4 ya sera (Serikali ya Tanzania 1988) ilijaribu kupendekeza yafuatayo:

- a) Kiswahili kupewa hadhi kamili;
- b) Kiswahili kikuzwe katika hali zote;
- c) Lugha za asili (za makabila) zikuzwe kwa madhumuni ya kuhifadhi Utamaduni wa Taifa;
- d) Fasihi na Sanaajadiya ishughulikiwe;
- e) Machapisho yatolewe kwa wingi na yasambazwe kwingi;
- f) Kiswahili kitumike katika kumbi za Kimataifa;
- g) Kiswahili kianze kutumika 1993 kufundishia masomo yote Upili na Vyuo.

Hadi leo hii, Kiswahili hakijapata hadhi yake achilia mbali hadhi kamili kitaifa. Kiswahili kinakuzwa na watafutaji kazi lakini wenye uwezo wa kukikuza na kukiendeleza hasa wananyimwa nafasi Lugha za asili bado zinajikongoja zenyewe, sijasikia kama kuna asasi yoyote ya kuzifundisha ama kuzifanyia utafiti rasmi Wana-ushirika, waganga wa madogori na waghushi wengi tu wamejitia katika uwanja na leo ni Maprofesa chungu nzima kwenye Vyuo Vikuu vya Afrika ya Mashariki; wa Fasihi, Sanaajadiya (hata kama mtu hakupitishwa kwenye unyago huu) mradi ana jina linaloelekea Uprofesa Ni utatanishi katika lugha, taaluma na maisha kwa ujumla. Profesa ni mtu wa hadhi, ni mtu wa umri, ni bobezi lililotopea katika taaluma yake; kagundua vitu na mambo, nadharia na misingi, kaandika vitabu vingi vyake mwenyewe, si mzushi wala mghushi, si mcheza shere wala fatani wa mambo na watu Leo hii tuna Maprofesa wa Kiswahili wakiambwa "karibu" kwa maana ya "haya nenda salama" atarudi

aketi kitako na akenda, ataaga, "ninaharakia kukamata basi " Si utatanishi huu? Machapisho yatolewayo hivi leo ni ya mjomba kwa shangazi, hayapimi taaluma, yanapima kaandika nani. Hivyo, hata yakitolewa mengi na kusambazwa kwingi, bado hayatusaidia kwani yatakuwa yanamsaidia mama wa kambo aliyemficha binti aliyestahiki kuolewa na Mfalme kwa kutaka aolewe binti aliyemzaa yeye. Mwishowe, mwenye haki ana haki, binti wa kambo kaolewa na binti wa mama kaishia kupunguzwa wayo ili uenee kwenye kiatu cha kumtafuta mwenyewe. Batili haikai mbele ya haki.

Kiswahili hadi leo hakijafika kutumika kwenye kumbi za kitaifa. Mfano Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, lugha ya wanataaluma ni Kiingereza cha kujiumauma na kujikosesha raha na uhuru wa kucheka na kuchekelea, kujimwayamwaya kwa Kiswahili ambacho wengi wao wanakiweza zaidi kuliko hicho Kiingereza kinachowalazimisha kukenuliana meno badala ya kuchekeana. Mbali ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania, Kiswahili hakijakaribishwa kwenye Shule za Upili, Vyuo, Vyuo Vikuu na azma ya kuanza kukitumia kufundishia masomo yote 1993 inaelekea haipo tena. Kwa nini?

(i) "Lugha ya Taifa" ni jina la kisiasa, halikuwa na halina ufuatiliaji na wanasiasa viongozi wenye uwezo wa maamuzi.

(ii) Hakujawa na malengo thabiti kwa muda maalumu wala kauli thabiti na za wazi mbali ya propaganda na uchezaji shere tu.

(iii) Kutetea Kiingereza kama kushughulikia Ukimwi ni mradi wa kujinufaisha. Kielimu, kila mtu mwenye nayo anakubali kuwa, lugha ya kufundishia chochote kiwacho ni ile lugha inayofahamika vizuri sana na wanafunzi, walimu na jamii. Kiingereza, Afrika ya Mashariki ni lugha ngeni, ina dhana nyingi, mbinu zake ngeni na pia walimu wageni ama kutoka Uingereza wasiojua na kuthamini Uafrika ama Wazungu-Weusi walioiva kikasumba kucheza Waltz (Hussein 1971:8) kijijini kwao Kudimoze-Mdaula Bagamoyo au Mbale Uganda au Kisiwani Pate Kenya. Je, si utatanishi huu? Vipi Mwingereza huyu anayesemwa kazuia biashara ya Watumwa 1873 katika Bahara ya Hindi (ingawa tunasikia hadi leo watumwa wanaliko Marikani ya Kusini na kati!) leo hii amuachie Afisa au Kiongozi au kikundi cha viongozi kuuza nchi zao na kuuza watu wao kwa Kamisheni ya kupendelea Kiingereza na siyo lugha mama ya Tanzania, Kenya, Uganda, Zimbabwe, Malawi, Nigeria, n n ? Je, Waingereza leo hawajui kuwa hakuna nchi yoyote Ulaya inayotumia Kiingereza kama lugha mama isipokuwa Uingereza yenyewe. Scotland na Ireland ambazo zote ni nchi moja hiyo hiyo? Kwa nini wamkubalie Mwafrika aliyelala kwa kujidanganya kuwa atajua Sayansi na Tekinolojia ya kisasa kwa Kiingereza? Wajarumani, Waswidi, Wadachi, Wajapani, Wamalei n w k h wanawezaje kuendelea kisayansi na kitekonolojia kwa lugha zao wenyewe? Je, huu si utatanishi? Ama kweli, alalaye usimwamshe, ukimwamsha utalala wewe!

Kitambo cha 1994/95 wanaasasi za Kiswahili waliitana ili kasisi "Siku ya Kiswahili", siku ya kiutamaduni ya kuenzi lugha ya Kiswahili na utamaduni wake. Mara hii ya mwanzo alikusudiwa Shaaban Robert, aenziwe kwa kazi yake kubwa aliyoifanya ya kukiendelea Kiswahili na taaluma zake. Utatanishi uliotokea ni wa kutokubaliana juu ya dhana yenyewe ya Siku ya Kiswahili, Kiswahili na "Waswahili A,B, C " wa kupewa zawadi kutoka kote Afrika ya Mashariki na wapigaji upatu kutoka kote duniani. Nani kapata zawadi, zawadi gani, kwa nini, haijafahamika kwa wengi wetu hadi leo. Je, si utatanishi huo?

2.3 Maoni ya Jumla

Watanganyika wengi watokao juu ya Mrima wana haki ya kudai kuwa Kiswahili ni lugha yao kwa kuwa wameitumia kwa miaka mingi. Wengine, kwa kuwa watoto wao hawazijui tena lugha zao za asili. Wengine, wamejiuza katika tamaduni za miji kwa kuzungumza na kuishi kimji. Swali la msingi la kujiuliza ni: Kunani Uswahilini hata sote sisi tudai kunatuhusu leo hii wakati kwenye miaka ya 1960 (kwa Tanganyika), 1970 (kwa Kenya), ya 1990 (kwa Uganda), tulikipuuza na kukitukana Kiswahili?

Leo, Wasudani wakidai Uarabu kwa kukitumia Kiarabu, kesho Wazaire wakiamua, wakijifunza na kukitumia Kiarabu vizuri, pengine vizuri zaidi kuliko Wasudani, watakubalika kuwa ni Waarabu na wao? Rwanda, kabla ya vita, ilikazania sana kukisambaza Kiswahili-Kitanganyika ambacho kingegeuka kuwa Kiswahili-Kinyaruanda. Je, nao wangeweza kudai Kiswahili ni chao? Sisi watu wa Afrika ya Mashariki tunatumia sana Kiingereza, tulipata kuota ndoto ya kudai kuwa tu Waingereza siku moja?

Ni wazi kwamba Kiswahili-Kiswahili ni cha Wapwani wenyewe, ndio wakizungumzao kiwe na athari za Kiarabu au za Kiingereza, kila lugha ina athari zake. Wasomaji na watumiaji wa Kiingereza, si sote tuhusikiano na kanisa la lugha hiyo, na bado hatujasema tuyatohoe maneno yote ya Biblia yaliyomo kwenye lugha na utamaduni huo. Kiswahili cha Waswahili hakina namna ya kukwepa maneno ya Kiarabu (yatokanayo na Qur'an na mawasiliano ya kibiashara ya karne nyingi za kusafiriana huku na huko na Waarabu, Wahindi na watu wa Mashariki ya mbali. Athari zitajipunguza zenyewe na hasa kwa marejezi ya lugha hiyo Uswahilini kwenyewe ambako kina Mufti Nabhany, Pera, Ridhiwani, Maulid Moh'd Omar, Hamisi Akida na wengine kama hao, wanayajua maneno mengi ya asili ambayo leo yamenyang'anywa nafasi na lugha za kigeni.

Mkanganyiko na utatanishi huu umepata wasaa mzuri wa kujadiliwa na Dkt. Z.S. Mochiwa katika makala yake, "Kiswahili Sanifu: Fasili na Vidokezo vyake" (1986) ambamo:

(i) Kiswahili kimepewa nafasi na hadhi yake ya mwanzo na ya asili kuwa ni lugha inayozungumzwa katika upwa wa Afrika ya Mashariki. Waswahili ni wazungumzaji wa lugha hiyo na ni wanakikoa wa utamaduni huo.

(ii) Kiswahili Sanifu au Kiserikali kimepewa nafasi yake. Hapa sharti tuongeze fikira za lugha hizi za Kiserikali. Tusipojihadhari tutakuwa na "Vi-Serikali" vingi: Ki-Kenya, Ki-Uganda, Ki-Rwanda, Ki-Burundi, Ki-Tanganyika, n.k. Na tukichanganya chuki zetu za Kiarabu na Uarabu lakini tukashikilia upendeleo wetu wa Kizungu na Uzungu, ni wazi kwamba Kiserikali cha kila nchi kitakuwa ni Kiswahili cha aina yake mbali na Kiswahili-Kiswahili ambacho kipo na hakina chuki wala upendeleo kwani lugha siku zote ni chombo cha kutumiwa na wote.

(iii) Ili Kiswahili Sanifu kiendeleo kuwa karibu na Kiswahili-Kiswahili, utafiti wa Viswahili vya Pwani ni aula, wataalamu wazawa waachiwe kazi yao hiyo ya kuikiendeleza Kiswahili na utamaduni wao bila ya chuki wala upendeleo wa makusudi. Lugha zote zinakuzwa na wenyewe, kwa nini Kiswahili kiendelezwe na Wakwere, Wapare, Wanyamwezi, Wahaya, Wakerewe, Wazungu? Kwa nini? Kwa nini hii si ya lawama, ni kwa nini ya kweli. Mchagga anaweza kushiriki katika Idara ya Kichina Chuo Kikuu cha Beijing, lakini ni kweli aliyejifunza Kichina atamshinda Profesa wa Kichina Mchina kwa hali zote za taaluma ya Kichina? Mbona,

Mwafrika kashindwa kumuiga Mwingereza kukenua meno? Kwa sababu yeye kazoea kucheka badala ya kukenea meno tu Na lugha yoyote ina siri nyingi ambazo mwenye kujifunza hazipati zote Hivyo Wasanifu wa lugha wakiwa wenye lugha, hawatakuwa wanatungatunga tu maneno mapya ambayo hayana msingi kabisa na Kiswahili-Kiswahili kwani kunga na mizungu yote wanayo, si wasungo nayo mambo hayo

(iv) Wazawa wa lugha hawaleti khitilafu kwa kung'ang'ania taratibu zao za usemaji mpaka kwenye maandishi Kama Kiswahili kinaandikwa kama kinavyotamkwa, kifanywe hivyo Haiwezekani *bwa* ya *ku-bwa* iwe ni *bwa* lakini *bwa* ya *mbwa* isemwe ni MBWA kwa sababu kanuni za kigeni za lughawiyati zinalazimisha hivyo Haikubaliki *thatha* badala ya *sasa*, *jemeni* badala ya *jamani* na kama hayo hasa katika mazingira ya Uswahilini

(v) Dkt. Mochiwa ni jirani ya Waswahili Atufanyie utafiti zaidi kuhusu Ki-Unguja hicho anachokisema ni cha karne ya kumi na tisa na cha hii leo, ili tupambanukiwe na utatanishi anaojaribu kuusemea. Mti una matawi mengi sana; haijatokea tawi moja kuachana na shina lake Hili likitokea, basi mti huo mpya hautakuwa mkwaju ule ule, utakuwa mti mwingine

3. Khatma

(i) Picha iliyopo hivi sasa ni ya Kiswahili kufanywa kinyang'anyiro cha kila mtu kwa sababu lugha hii hivi leo imepata hadhi kubwa na watu wengi wanajikimu kwa kuifanyia kazi Waliokuwa wakiibeza na kuinyanyapaa jana na juzi leo ndio Maprofesa (bila ya Uprofesa) wa Kiswahili katika Vyuo vingi duniani

(ii) "Baniani mbaya kiatu chake dawa " Waswahili wabaya kwa sababu ni Waislamu Hivyo bora tudai kuwa Kiswahili ni lugha ya Watanzania wote Je, lugha nyengine za Watanzania tumpe nani? Watanzania wanaweza kudai Uhaya, Umahiwa, Umachinga, wa Wamachinga, wa Lindi (na siyo Wamachinga bandia wa Kariakoo) ? Je, Wakenya nao watadai Kiswahili ni lugha yao? Msumbiji? Zaire? Kwa nini? Kwa nini Kiswahili tu, kisiwe Kiingereza, Kijarumani, Kifaransa?

(iii) Kiswahili Sanifu ni lugha aghalabu inayotokana na lugha mama Taratibu zinakubalika na wenye lugha kupunguza (siyo kuondosha) khitilafu ndogo ndogo Leo, Kiswahili Sanifu hakina Kamati moja inayowaunganisha Waswahili wenyewe na Watumiaji iwe katika nchi moja au katika Afrika ya Mashariki au Asasi zenye kazi moja kama vile Watangazaji, Magazeti n k Kila mtu na kila asasi yataka ifanye yake peke yake Msingi ni wa choyo, chuki ama upendeleo Ndiyo maana tuna BAKITA (Tanganyika), BAKIZA (Zanzibar), Baraza la Kiswahili Kenya (Mombasa), Chama cha Kiswahili Kenya (Nairobi) n k Kuna haja ya asasi hizi kuungana pamoja na mabingwa wa lugha ya Kiswahili wauongoze mwimo huo iwapo tunataka kuuondosha utatanishi uliomo katika lugha ya Kiswahili

(iv) Walimu wa masomo yote wakisaidiwa na walimu wa Kiswahili wahimizwe kwa hali na mali kuandika vitabu vya maalumati zao ili tuondoshe utatanishi wa wakhitimu wetu wa visomo kutokuijia lugha na kutokuiva kielimu Tunapata "Half Baked Graduates" - Kiswahili hawakijui, Kiingereza hawakijui na Kisomo ama Elimu ya kiwango kinachotakiwa hawana Nchi zinaendeshwa na wababaishaji

(v) Wanasiasa wapya ambao hawajala sana kasumba ya kumcha mkoloni na ukoloni, mzungu na uzungu, Mwarabu na Uarabu, Mhisani na uhisani; watukubalie wataalamu juu ya Sera ya kutumia lugha zetu katika masuala yote ya maendeleo ya kweli ya nchi zetu na ya wananchi wetu Kwa nini Ulaya na Asia wameweza, sisi tushindwe?

Tukiyazingatia haya, suala la tatanishi litabakia padogo sana Hiyo itabakia kuwa ni hali ya kawaida kwa asiyeweza kutamka sisi akasema THIIHI na ng'ombe akamwita NGOMBE Darasani akikiri udhaifu huo wa matamshi lakini akayaandika haya maneno ndivyo ndivyo; tutamruhusu afundishe Kiswahili kwa kuwa ndiye yeye tu awezaye kutufanyia hivyo kwa darasa hilo kwa wakati huo.

Kubwa zaidi, tukubali kuwa ukomavu ni kitu cha msingi kwa kila jambo

4. Marejeo

- Chiraghdin, Shihabuddin 1973. "Kiswahili na Wenyewe." *Kiswahili* 44,1: 48-53
- Hussein, Ebrahim Nurdin 1971 *Mashetani*. Dar es Salaam: Oxford University Press
- Ibn Batutta n.d. *The Periplus of the Erythraean Sea*. Cairo
- Johnson, Frederick 1939 *A Standard English-Kiswahili & A Standard Kiswahili-English Dictionary*. Nairobi: Oxford University Press.
- Kihore, Yared Magore. 1988 "The Waswahili and their Culture " Paper presented at the Linguistics Forum Roundtable, University of Dar es Salaam, 29th February 1988.
- Madumulla, J.S 1988. "Riwaya ya Kiswahili (Tanzania) katika Miaka ya Themanini " *Mulika* 20: 9-25.
- Madumulla, J.S. 1989 "Another Look at Kiswahili Scholarship " *Kiswahili* 56: 10-24
- Mbaabu, Ileri 1978 *Kiswahili lugha ya taifa*. Nairobi: Kenya Literature Bureau
- Mlacha, S A.K 1983 "Wahusika katika Riwaya za Kiswahili Tanzania (1970-1982) " *Mulika* 17.
- Mochiwa, Z S 1986 "Kiswahili Sanifu: Fasili na vidokezo vyake " *Mulika* 18: 57-70
- Mulokozi, Mugyabuso M. & T S Y Sengo 1994 *Final Report: Research on the History of Kiswahili Poetry: A.D. 1000-2000*. Dar es Salaam: OSSREA/IKR-UDSM 1994
- Sengo, Tigiti Shaaban Yusuf 1987 "Towards Maturity in Kiswahili Scholarship " *Kiswahili* 54: 215-224
- Sengo, Tigiti Shaaban Yusuf. 1985 *The Indian Ocean Complex and the Kiswahili Folklore: The Case of Zanzibarian Tale Performance*. Unpublished Ph.D thesis Khartoum University.
- Senkoro, F E M K 1988. "Selling Water by the River: Remarks on Islam, the Coast, Standardization and the Present State of Kiswahili language and literature " Paper presented at the Linguistics Forum Roundtable, University of Dar es Salaam, 29th February 1988
- Serikali ya Tanzania 1988. Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Utamaduni, Vijana na Michezo *Sera ya Lugha Mss.* Juni 1988

Tuli, Ramadhani Situmai K 1985 *Chimbuko la Kiswahili, kukua na kuenea kwake*. Arusha: Utalii Exporters & Publications

Yusuf Ali Abdullah 1991. *The meaning of the Holy Qur'an*. Brentwood: Amana Corporation
1991